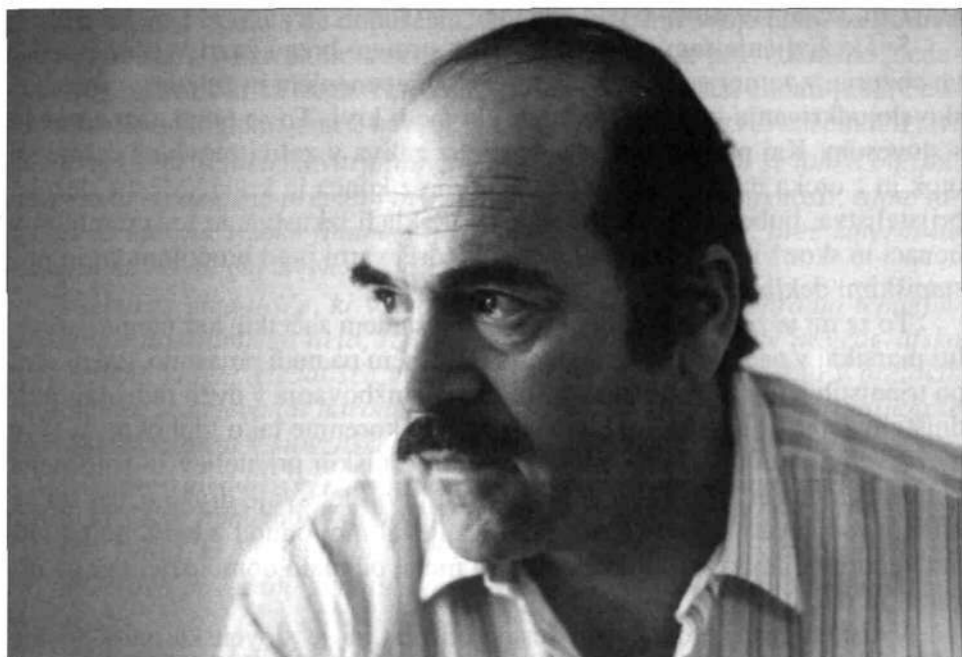

MIROSLAV KOŠUTA

Vse, kar si snoval, dragi Miroslav, se prostorsko in doživljajsko tako prepleta med seboj, da izbiram tematski začetek za (samo)raziskavo ne le vrednostnih sestavin, marveč tudi nenehno odprte, glede aktualnosti nihajoče zadeve. Seveda ni dileme glede dejstva, da je poezija osrednja rdeča nit tvojega literarnega in življenjskega dela, vzporedno pa je nastajala tudi dramatika (za glas in oder), publicistika v povezavi z gledališčem, in to ne katerimkoli, marveč predvsem s Slovenskim stalnim gledališčem v Trstu, ki si mu bil umetniški vodja in ravnatelj zadnjih dvajset let (od 1978), pa prevajanje proze in dramatike. Prav zdaj v Šentjakobskem gledališču v Ljubljani uprizarjajo Goldonijevega *Nergača* v tvojem igrivem prevodu. Z zadnjima podatkomoma se ponuja možnost, da začneva z današnjega zornega kota in pogleda na opravljeno, še zlasti zato, ker se odpravljaš v pokoj in s tem zaokrožiš službovanje. Kako ocenjuješ svoje delo v Slovenskem stalnem gledališču v Trstu?

Slovo samo po sebi je zmeraj nekaj bolečega, travmatičnega, in moja življenjska pot je na gosto posuta s slovesi. Od ljudi, od krajev, od stvari in

služb. Če tu odmisliiva izgubo bližnjih, celo najdražjih, ki človeka usodno zaznamuje in lahko spodnese, smem reči, da je vsako slovo ostro zarezalo vame in v meni dolgo odmevalo, vendar je ta eho nekega konca takoj zalila radostna melodija novega začetka, spoznanja, odkritja, prijateljstva ali ljubezni, kraja ali, če že sprašuješ o tem, službe.

Svoje življenje sem začel na obali, v strmem bregu zazrt v sinjo planjavo obzorja, v zamorje, z dušo, prepojeno s hrepenenjem in željami, z mornarsko slo odkrivanja in spoznavanja, s plovbo v krvi. To se pravi zaznamovan s slovesom. Kaj pa je drugega jadrnanje iz zaliva v zaliv, plovba s celine na otok in z otoka na nove otoke pa naprej brez konca in kraja? Mesta, dežele, prijateljstva, ljubezni. In službe, seveda. Zakladi izkustva, ki te spremljajo v bonaci in skoz viharje, zraščeni s tabo in torej varni pred brodolomom in pristaniškimi deklinami.

To se mi je zdelo potrebno povedati na samem začetku, ker utegne osvetliti marsikaj v nadaljevanju pogovora. Predvsem pa nudi pojasnilo, zakaj sem po trinajstih letih univerzitetnega študija in službovanja v dveh radijskih uradništvih zapustil Ljubljano, kjer sem pognal korenine tako globoko, da se v njej še zmeraj čutim doma, morda zaradi pesniških prijateljev in splošnega kulturnega utripa, vsekakor pa tudi zaradi prvih let svoje družine, saj sta se mi tam rodila oba sinova. Ko bi kdo ocenjeval moj odhod z barja po takratnih verzih, bi nujno prišel do sklepa, da me je odgnalo domotožje, kar pa nikakor ni res.

V tistem času, proti koncu šestdesetih let, si je slovenska narodnostna skupnost v Italiji postavljala temelje za poznejši silovit razvoj in začela vabiti domov po matični domovini in evropskih deželah razseljene kadre. K meni so prihajali sli z različnimi ponudbami. Nobena me ni omajala, spodsekalo pa me je, ko je eden od njih izgovoril besedo »gledališče«. Bilo je natančno pred tridesetimi leti.

Po treh sezonah, ko sem naivno odstopil od obljubljenega ravnateljstva in se zadovoljil z umetniškim larifarijem, sem gledališče zapustil, da bi se nazadnje leta 1978 vrnil vanj kot ravnatelj in umetniški vodja. Tema dvema okroglima desetletjema prištevam zdaj tekočo sezono, ko sem bil samo ravnatelj in ladjar, ki opremlja svojo barko za novo plovbo.

Ker sem še zmeraj v pristanišču, bi težko presodil opravljeno delo. To je mogoče, če je sploh mogoče, samo iz primerne razdalje, ko je obala že daleč in se konture posameznih objektov stapljajo v mogočnejše tvorbe, obrazi in besede posameznikov zlijejo v skupno podobo in melodijo.

Vendar sam sebe ne bom ocenjeval niti potem, ko bom izplul. Reči pa smem, da je to bilo dolgo in težko obdobje, ko je Slovenskemu stalnemu gledališču iz mesca v mesec grozila redukcija, iz leta v leto ukinitev; obdobje, ko se je zasidralo v skupnosti (petnajstih) italijanskih stalnih gledališč z jav-

no upravo; obdobje umetniških uspehov, ki opravičujejo in utrjujejo obstoj tolikšne kulturne ustanove zunaj meja matične domovine (čeprav ni manjkalo občasnih spodrsrljajev, na katere naj pade zavesa razumevanja in prizanesljivosti).

Če mi vest in okus ne dopuščata, da bi sam ocenil svoje delo, pa gotovo smem povedati, v katero smer sem naravnal kompas, se pravi, kakšno gledališče sem si želel in za koga. Naj se mi ne šteje v zlo, da si zaradi praktičnosti in natančnosti pomagam z navedkom iz ene od svojih prvih načelnih izjav:

»Vsekakor visoko ustvarjalno gledališče, ker edino tako se lahko ohrani, edino tako bo deležno priznanj in s priznanji podpore širše javnosti, edino tako lahko upa na visoke finančne prispevke javnih ustanov, brez katerih ne more in ne bo moglo živeti.

Vsekakor gledališče, ki v svojih repertoarnih izbirah ohranja temeljno značilnost dosedanjega dela, izhajajočo iz njegove zgodovine in geografsko opredeljene vloge: gledališče na meji dveh svetov, živo prisotno v pretokih med njima, v utrjevanju narodne zavesti naših ljudi in v širjenju italijanske dramske umetnosti v slovenskem in širšem jugoslovanskem prostoru.

Vsekakor gledališče, ki naj spodbuja dramsko ustvarjalnost domačih avtorjev in s tem pomembno dopolnjuje delovanje vse bolj aktivnih slovenskih založb v Italiji, ki pa živi in hoče živeti v resnično enotnem kulturnem prostoru, neločljivo povezano z matičnim narodom, njegovo kulturno in zgodovinsko usodo.

Vsekakor gledališče, ki stremi k svojemu občinstvu in se zaveda, da ni nikakršnega gledališča brez gledalcev in da naš človek v vsakodnevnih stiskah potrebuje opore in podpore, če naj se postavi po robu raznarodovalnim težnjam, ki so enkrat srboritejše, drugič bolj prihuljene, ampak zmeraj enako usodno nevarne. Narodnoobrambna vloga slovenskega gledališča v Trstu, ki je bila glavna botrica pri njegovem rojstvu v drugi polovici prejšnjega stoletja, ni danes nič manjša, nič manj potrebna.

Prej bo res nasprotno. Pa ne samo zaradi tega, kar gledališče v resnici nudi našemu človeku, temveč zaradi tega, kar mu pomeni.«

Ob naporih za realizacijo te ambiciozne vizije pa seveda nikakor nisem smel prezreti strukture občinstva, ki mu je gledališče namenjeno, široko razprte pahljače, ki *»odseva vse komponente slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, celo drobce posameznih sestavin, v pisani mavrici barv in odtenkov. Razčlenimo jo lahko svetovnonazorsko, versko, politično, kulturno, generacijsko, po okolju, v katerem živi, po stopnji duhovne razvitosti in, kako da ne, tudi po stopnji asimiliranosti. Horizontalno in vertikalno.«*

To sem izjavil v začetku osemdesetih let, mislil in skušal uresničiti pa do tega trenutka. Čas zapisa je razviden iz omembe jugoslovanskega prostora, a

nič manj iz ocene rasti založniške dejavnosti, ki je danes, kot marsikaj drugega, samo arhiviran spomin.

Ob tem programu kaj bi lahko kljub vsemu dal na tehtnico, da mi ne bo treba ponavljati za Pesnikom, kako *visoko moja skled'ca je zletela?*

Umetniški vodja v meni bi prinesel pred svet'ga Mihela skrb za slovensko dramatiko, od Smoletove Antigone do Kozakove Afere (Primoževa), od Kristanovega Vrankoviča in Majcnove Apokalipse do Mrakovega Procesa in Kozakove Punčke (Ferdove). S pričakovanjem bi polagal predenj vsako od novitet, od Jovanovičevih Plejbojev in Vojaške skrivnosti do Kmeclovih Mustastih bratov, Klečeve Marjane Deržaj, Möderndorferjeve Svatbe in Jančarjevega Halštata. Ob krstnih uprizoritvah bi svetnika opozoril na imena domačih avtorjev: Benedetič z njim, ki se mu navadno pravi moja malenkost, Rebula, Sosič, Tavčarjeva, Verč in nazadnje Boris Kobal z bridko uspešnico Afrika ali Na svoji zemlji. Kot dulcis in fundo pa bi umetniški vodja položil ob svetnikove sandale doslej edino celovito načrtovano uprizoritev celotnega Cankarjevega dramskega opusa.

Ravnatelju je težje. Kako naj bi dopovedal svetniku, kolikšen uspeh je že samo preživetje ustanove, ki je očitno prevelika in predraga za vse bolj slabokrvno manjšinsko skupnost? In da se mu zdi preživetje ene in druge, ustanove in manjine, tesno povezano. Zato se je trudil prepričati pazljive poslušalce in glušce, da je mimo globalnega zaščitnega zakona in vsega, kar slovenska skupnost upravičeno zahteva od Italije, za Slovensko stalno gledališče vendarle dolžna skrbeti tudi matična domovina: najprej s pritiskom na italijanske oblasti, da izpolnijo iz ustave izhajajoče in mednarodno sprejete obveznosti, v trenutkih stiske pa tudi z neposrednim posegom, ker SSG ni le zamejska ustanova, ampak slovenska kulturna dediščina. Da je končno to prišlo v zavest mnogim, ki v Ljubljani odločajo o usodi kulture (in naši), je brez dvoma najpomembnejši ravnateljev uspeh zadnjih treh ali štirih let.

Za pravično oceno tako ene kot druge moje polovice pa ne smemo pozabiti, pravzaprav ne smete pozabiti, da sta imeli nad sabo upravni svet, ki je njega dni štel precej čez dvajset članov, predstavnikov strank, organizacij in sindikatov, za dobršen del katerih je menil, da mora, že zaradi zapisnika, povedati svoje mnenje o izbranih delih in predvidenih zasedbah, o frizurah režiserjev in barvi abonmajskih kartic, skratka, razpravljal o vsem, kar vam pride na misel. Razpravljal in odločal.

Pred vrnitvijo v gledališče za umetniškega vodjo si bil nekaj let zaposlen pri Založništvu tržaškega tiska kot urednik revije Dan. Ta je po desetletju izhajanja l. 1981 ugasnil. Je bilo tudi to posledica eksistenčne krize ali se je generacijsko izčrpala?

Dan ni ugasnil, bil je ugasnjen. Resnici na ljubo je sicer treba priznati, da

ni nikoli zaplamenel v podobi, kakršno sem si zamislil in na kakršno bi bil lahko ponosen. Načrtovali smo ga kot dopolnilo Primorskega dnevnika, kar pa je onemogočila kratkovidnost ali ljubosumnost takratnih urednikov. Očitno sem bil predolgo v Ljubljani, da bi me zamejstvo sprejelo brez pomislov. Verjetno se je z mojo vrnitvijo marsikdo čutil ogroženega, tako ni manjkalo polen pod nogami, na kakšni poti pa tudi ne španskih jezdecev.

Tistega dela se kljub temu spominjam z velikim zadovoljstvom. Še zmeraj slišim padanje svinčenih črk in klopotanje tedanjih tiskarskih strojev, doživel sem vznemirljiv in strahu poln prehod na novo tiskarsko tehniko in verjetno je bil Dan prvi med slovenskimi revijami in časopisi, ki je šel skozi vse faze tiskarske revolucije. Tiskali smo ga namreč v Vidmu, v tiskarni, ki se je uveljavila z uvajanjem novosti. Ampak to je predvsem predalček osebnih spominov.

Ukinitve revije, do katere je prišlo kmalu potem, ko me je nasledil Ace Mermolja, smemo danes šteti kot prolog v postopno redukcijo, ki se je začela, kajpada, najprej na področju kulture. Takrat smo mnogi izmed tistih, ki nisimo imeli vpogleda v računovodske (in druge) knjige (in predale), pripisovali zaton Dneva premajhni urednikovi zagnanosti in volji nadaljevati moje delo. Poznejše klestenje in siromašenje vsega z muko zgrajenega, ki se je začelo pri kulturi, a kmalu seglo tudi na druga polja, pa je pokazalo, da smo sodili po krivem. Kmalu zatem se je tudi seznam gledališčnikov v dveh sezonah skrčil za sedemnajst imen. Kljub temu so podjetja, ki smo jim zmotno pravili »družbena«, še zmeraj cvetela, finančna družba je prosperirala kot le kaj, banka slovitega, a neslavnega imena pa se je razbohotila, da je zbujala splošno zavist. Konec zgodbe in naših iluzij je znan.

V Trst si se vrnil po študiju in diplomu na filozofski fakulteti kot komparativist in po sedmih letih službovanja v Radiu Ljubljana, najprej v uredništvu mladinskih oddaj, potem sva bila kolega v literarni redakciji, kot smo današnjemu Uredništvu kulturnih in literarnih oddaj rekli takrat. Bili smo dobro uigran kolektiv individualistov, kako se spominjaš tistih časov?

Letos mineva natanko trideset let, odkar sem se vrnil v Trst, in prišel sem naravnost iz literarne redakcije. Marsikdaj sem pomislil, da je bil morda prav ta neposredni prehod iz tiste naše neverjetno skladne, človeško tesno povezane in dopolnjujoče se skupnosti v povsem drugačno, skoraj v vseh odločilnih prvinah čisto nasprotno okolje, morda je bil prav ta prehod kriv mojih prvih neuspehov v rodnem mestu.

Bili smo pod Mejakovim vodstvom imenitna skupina in dejansko eden nosilnih stebrov takratnega Radia. Mislim, da se boš strinjal, da je bila naša moč v pravem tinskem delu, v spoštovanju, ki smo ga čutili drug do druge-

ga, ob hkratnem razumevanju človeških slabosti in samoumevni pripravljenosti, da si kadarkoli priskočimo na pomoč, zamenjamo vloge, dopolnimo delo. Saj ni manjkalo napetosti, dobro veš, da ne, bili smo pač obremenjeni z vsem človeškim, vendar smo bili redakcija. Celovita enota. Ekipa. Razložljivo se mi zdi s primerom, ki ne zveni najbolj kulturno, je pa dopustna že zaradi spomina na Mitjo, zagrizenega Odredovega in (po preimenovanju) Olimpijnega navijača: bili smo kot premišljeno sestavljeno in dobro uigrano nogometno moštvo. Zvezdi sta bila, kajpak, Zlobec in Pavček, primarnega pomena Rapa Šukljetova s svojim suverenim obvladovanjem mnogih področij, a upam si trditi, da smo tudi vsi drugi prispevali vsak svoje in da smo bili samo kot celota tisto, kar so pozneje naši nasledniki po malem začeli mitizirati.

Zame je vsekakor bilo izjemno priznanje, ko me je Mejak prevzel mladinskim oddajam. Ne v njem ne v kom drugem nisem nikdar občutil šefa, razen kadar se je zgodilo kaj takega, da je moral stopiti v mojo ali našo obrambo kot npr. takrat ob novoletnih praznikih, ko sem v Kosovelu posvečeni literarni nokturno vključil sivi obraz svetega Štefana, kar je spravilo v bes Lu-ko Leskoška, ki je bil, kar je pač bil, a nikdar brez teže.

Iz te tovariške zaščitenosti in enakopravnosti s kolegi, ki sem jih sam visoko cenil, sem po prestopu meje pri Fernetičih prišel v zamejsko toplo gredo, kjer sem bil po rasti najmanj enak med enakimi, pa sem moral prenašati, da so me gledali zviška. Zato sem si tiste čase, ljudi in delo v literarni redakciji tudi sam postavil na pedestal. Za spomin in zgled. Ta vez je vzdržala skozi cela tri desetletja in še zmeraj ni pretrgana, saj sem še pred kratkim iz današnjega uredništva kulturnih in literarnih oddaj dobil vabilo na praznovanje. To je tisto zvenenje, ki traja v času in plemeniti tudi novejšo zvoke.

Seveda pa je vir tvoje pesniške in tudi dramske inspiracije rodni Sv. Križ pri Trstu in Trst kot obmorsko pristanišče z narodnostnimi posebnostmi in kraškim zaledjem. Kako se spreminjata svet tvojega otroštva in pogled nanj skozi vseh teh petdeset in več let?

Nikar mi ne zameri, če te popravim in najprej povem, da sem se rodil v Križu pri Trstu, v Križu, saj za vas že 25. avgusta 1328 zasledimo ime v slovenski obliki Cris. Svetost so ji navrgli šele v prevodu imena iz italijanščine, čeprav je bila vse do konca druge svetovne vojne skoraj izključno slovenska.

V tistem (davnem) času mojega rojstva so edini Italijani v vasi bili karabinjeri (ki so bili poslani, da nas pokorijo) in učiteljice (poslane, da nas poi-talijančijo). Ob njih je bila še kakšna družina, ki se je pogovarjala v nam nerazumljivem narečju, ni jih pa bilo za prste ene roke. Velika in povsem slovenska vas torej.

Torej Križ. Kar je znanstveno utemeljil tudi Pavle Merkù, in to celo v katoliški reviji, in kar zdaj priznavata tudi Občina in Pokrajina, ki sta dohode v vas opremili s slovenskimi napismi. Gotovo je na Slovenskem dovolj drugih Svetih Križev, da lahko ostane mojemu rodnemu gnezdu njegovo izvorno ime. Sicer pa sem pred poldrugim desetletjem priseljenemu slavistu, ki je vztrajno svetničil kraj mojega prihoda na svet, povedal v skromnem epigramu, kar mislim še danes: *»Kaj res je Sveti? Ali ni zgolj Križ? / Jaz vem, kar vem, in ti ne popustiš, / pa ne skrbiva: naj bo kakor hoče, / nazadnje le prevlada – Santa Croce.«*

Naj mi morebitni bralci nikanar ne zamerijo tolikšne zastranitve ob imenu neke že krepko poitalijančene vasi, ko pa bi lahko zaprosil, da se v vprašanju izpustita le dve črki (in ena pika), ampak je že tako, da je to edini moj rojstni kraj, ta pogovor pa priložnost, da mu skušam utrditi po desetletjih in s težavo nazaj dobljeno izvorno ime. Moja življenjska pot je že od krsta dalje tlakovana z italijanskimi imeni, s poitalijančenimi priimki in iznakaženimi naslovi, pozneje pa iz tega izhajajočim dolgoletnim bojem, da bi bilo moje ime to, ki sta mi ga izbrala tata in mama, ne pa tisto, ki ga je župniku narekoval, mimo fašističnih dekretov, spomin na okus ricinusovega olja; da bi v priimku nosil pečat svojih dedov, ne pa pljunek samovolje črnosrajčnih birokratov; da bi v imenih krajev svoje mladosti odkrival zgodovino rodu in sosednjih plemen, sledove selitve narodov, osvajalnih pohodov, verskih bojev, ne pa oholost in zaslepljenost načrtovalcev bonifikacije vzhodnih meja.

No, po tem dolgem uvodu je odgovor na samo vprašanje lahko primerno kratek, zajet v prej nakazanem izumiranju slovenske zavesti. Sledovi tihega, a vztrajnega nasilja so v Križu bolj vidni kot drugod. Morda pa se mi to samo zdi, ker je to moj rojstni kraj in primerjam zdajšnjo podobo vasi in vaščanov s tisto, ki se je odtisnila vame v letih otroštva in me je spremljala v svet, daleč, daleč v drug svet, čeprav samo do Ljubljane.

Ko hodiš po vse bolj samotnem naselju, skoraj ne srečaš človeka. Tu pa tam se moraš izogniti avtomobilu, v katerem ti največkrat neprepoznavna senca kimne z glavo ali dvigne roko v pozdrav, da lahko do naslednjega hrupa motorja ugibaš, kdo neki bi utegnil to biti. Spregovoriš kvečjemu s staro ženico, ki vidi v tebi komaj kaj več kot srednješolca, ali s kakšno razkošno gospo, ki v nji z grenkobo zaslutiš svojo sošolko. Srečanje z moškim je malodane čudež: vsi so zbrani v baru na Klancu in skoz okno maminega stanovanja lahko slišim njihove glasove, ko stopajo iz avtomobilov ali sedajo vanje. Prepoznavam glasove, le malokrat besede: večinoma so v jeziku, iz katerega smo si nekoč izposojali samo kletvice, zdaj pa rabijo tudi za prijateljski pozdrav in izmenjavo misli med očetom in sinom. Da ne gre za priseljenke, mi poleg gledališko izšolanega ušesa potrjujejo občasni vpadi narečne domačnosti, ki obarvajo dialog kot folklorni nastopi na skupnih prireditvah. Čez duše se je že zdavnaj odkotalil asimilacijski valjar.

Bivanje v Ljubljani, formiranje družine in delovne naloge, povezane s centrom, matico slovenstva, na katero tržaški Slovenci gledate z upravičenim kritičnim pogledom glede na njeno zaprtost vase, – lani je pisatelj Boris Pahor ob ponatisu njegovega romana *Nekropola* (v zbirki Konдор) prizadeto govoril o brezbriznosti centra do tržaških Slovencev, – to bivanje te je nekoliko odtegnilo od problemov rodnega okolja in verjetno spodbudilo distančen odnos do problematike slovenstva v Italiji. To bivanje Slovencev v Italiji je za ustvarjalce vsekakor spodbudno, kot sklepam po tvojem pesniškem delu in po delu drugih (npr. v zadnjem času po romanu Marija Čuka *Pena majskega vala*, Alojza Rebule *Kačja roža* idr.) v smislu nacionalnega eksistencialnega potrjevanja. Kakšen pogled na ta pojav si si oblikoval ti?

Velikokrat se sprašujem — to se pravi: ne prav velikokrat, ampak skoraj vsakič, ko mi za takšna razpredanja ostane kanec časa — kaj bi bilo z mano, ko bi tudi vabilo v gledališče zavrnil kot druga dotlej. Bi sploh še pisaril? O čem? In kako? Ponuja se mi sem kar nekaj odgovorov, ki so pač odvisni od letnega časa in razpoloženja, a jim je skupno vsaj prepričanje, da pisanja nikakor ne bi opustil. V katero smer bi jo ubral, se mi zdi, da je možno dobiti dovolj zanesljive napotke v zbirki *Pesmi in zapiski* iz leta 1969, ob izteku katerega sem pobral šila in kopita (ni jih bilo prav veliko, a med njimi se je šopiril tudi iz Italije uvožen, zguncan pralni stroj, kar jasno priča o moji imovnosti in perspektivah) ter jih odkotalil po Tržaški cesti v mesto, ki mu je posvečena. Poleg eksistencialnih problemov je ena od značilnosti zbirke pesniška igra, nekakšna rentgenizacija sveta, predmetov, ljudi z lečo veselja do pesnjenja, kar sem takrat doživljal kot novost in pozneje opustil ali vsaj zamenjaril (razen v pesmih za otroke). Potem je tu še tematika, za katero se zdi, da po malem usiha ali, točneje, da bo usahnila z nekakšno resignacijo, ki jo je zaznati v kratki, a zame pomembni pesmi *Zmajski most*, refleksu na Zupančičev *Zemljevid*, ki izzveni v boleče vprašanje: »... boš rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst? / O, kaj bo z vami, vi mejniki štirje, / Celovec, Maribor, Gorica, Trst?...« Takoj po vrnitvi v rodno mesto pa je prav ta tretji sklop presel vse drugo, kot dokazuje naslednja zbirka, *Pričevanje*, čeprav je v njej tudi nekaj mojih temeljnih intimističnih verzov.

Potemtakem bi se lahko strinjal s trditvijo, da je za marsikaterega od naših ustvarjalcev bivanje zunaj meja matične domovine spodbudno. Ker pa na svoji koži in duši nosim sled tesnih razmer, v katerih mi je bilo in mi je usojeno živeti, se ne morem izogniti zapeljivi (in marsikaj opravičujoči) misli, da bi marsikdo od nas (morda ne ravno jaz, morda niti Boris Pahor) v manj utesnjujočih razmerah širše razmahnil krila za žlahtnejši ustvarjalni polet. O Pahorju sem namreč prepričan, da je prav doma, za mejo, našel pravš-

nji humus za svojo pisateljsko rast s široko razvejano krošnjo. Ko bi bil prisiljen iz kateregakoli razloga svoje življenje preživeti ob Ljubljani, bi bil njegov opus po vsej verjetnosti tanjši za desetine in desetine enot in gotovo bi bilo povsem iznakaženo (če ne izničeno) poglavje polemik, nikakor pa si ne bi upal niti pomisliti, da bi bil njegov ustvarjalni delež v slovenski književnosti manj pomemben. Še dobro se spominjam, kako sem se ves razlezel v nasmeh ob trditvi uglednega literarnega zgodovinarja, za kratek čas tudi mojega profesorja, ko je svoje misli o Ivanu Cankarju zaključil z obžalovanjem, da je tako nesrečno umrl prav v trenutku, ko bi nam napisal svoja najboljša dela.

Bivanje v Ljubljani mi je v resnici omogočilo kritičnejši pogled na slovensko narodnostno skupnost v Italiji, popkovine, ki me je povezovala z njo, pa nisem nikoli pretrgal. Kadar sem se vračal vanjo, mi je bilo, ko da prihajam s povečevalnim steklom, s pomočjo katerega sem lažje ugotavljal videz in resnico, lepote in strukturalne napake, slepomišenje in spodrsaljaje, zavažanja in zablode, interese skupnosti, ki so bili v korist skupnosti, in interese skupnosti, ki so prikrivali ambicije ali lakomnost posameznikov. Dejstvo, da sem bil s srcem na eni strani, mi ni slepilo oči, da ne bi opazil, kar je bilo dobrega tudi na drugi. Ali slabega okoli mene.

Bil sem lahko resnično suveren, ker sem menil, da sem se na barju zakoreninil globoko in dokončno. Pozneje, ko smo se zalezli v sedemdeseta leta, sem čez noč odkril, da me druga, za preživetje enako pomembna popkovina veže na mesto, kjer sem dozorel v moža in enakopravnega Slovenca. In kamor zdaj prihajam z istim povečevalnim steklom in podobno kritično distanco kot nekoč domov.

Pesniško si to izkušnjo izrazil v pesmi *Pismo Niku Grafenauerju z datumom junij 1975*, ki je bila objavljena v zbirki *Pričevanje*, za katero si l. 1978 prejel nagrado Prešernovega sklada. Ta pesem se mi je zarezala v spomin kot še nekatere druge, in sicer v smislu iskrenega angažmaja in doživljajske intenzivnosti in avtentičnosti. Bili ste pesniška skupina, ti, Marijan Kramberger, Niko Grafenauer, ki ste se začeli uveljavljati v Mladih potih in prav kmalu s svojimi zbirkami. Različen krajevni izvor vas je vodil tudi v zelo raznolike poetike. Prosim za komentar.

Ne samo izvor (Trst, Maribor, Ljubljana), pač pa tudi letnice rojstva (1936, 1938, 1940). Težko bi z gotovostjo rekel, kaj nas je združilo. Nikoli si nisem vzel časa za razglabljanje o tem, morda zato, ker nisem prepričan, da bi se dokopal do česa, morda iz strahu, da ne bi dregnil v kaj krhkega. Zadovoljil sem se in se bom z razlago, ki je najbolj pri roki: znašli smo se na komparativni nekako ob istem času (jaz sem bil v zamudi zaradi vojne in bole-

zni), zahajali v literarni klub Mlada Ljubljana in vsi trije stanovali za Bežigradom. Da smo prihajali s treh različnih koncev, nas ni ločevalo, kvečjemu še tesneje povežalo. Bili smo kakor pesniški prokonzuli treh dežel: vsak s svojim značajem, s svojo usodo, s svojimi cilji, strpni in spoštljivi drug z drugim, kritični do vsega in vseh. Nismo pa bili skupina, ampak med eno in drugo pesniško generacijo trije individualisti.

Temu ustrežna je bila tudi naša nadaljnja usoda. Niko je v središču rodil vrsto epigonov, Marijan se je zazidal v mariborsko študijsko knjižnico, jaz sem se vrnil na bojišče v provinco. *Pismo Niku Grafenauerju* je poklon najdražjemu prijatelju, analiza najinih različnih življenjskih in pesniških usod, in izpoved moje poetike kot odgovor na posvetilo, ki mi ga je skoraj deset let prej zapisal v svojo zbirko *Stiska jezika* in ki ga tu citiram prvič: »*Za vsako knjigo in tudi za to naj velja, da je predvsem tipanje za novimi pesniškimi prostori. To iskanje pa je porojeno iz nezadostnosti tistega, kar se izraža z besedo. Odtod ta stiska.*«

Ne bom nasedel skušnjavi, da bi se predal razmišljanju o svetopisemski zgodbi o Marti in Mariji, in če je mogoče v njej, sicer nekoliko nasilno, najti kakršnekoli asociacije in namige. Bilo bi nevdržno. Priznati pa moram, da je skušnjava velika, čeprav bi bilo treba na sam začetek zapisati običajni »vsaka podobnost je zgolj slučajna«.

Opazna sprememba v tvoji poeziji se kaže v zadnjem ciklu zbirke *Odseljeni čas* (1990) v še izrazitejši zgoščenosti pesniškega izraza, v pesmih iz štirih, treh ali dveh verzov. Osrednja med njimi je vsekakor pesem *Miza, drugič*, ki jo bom citiral:

*Pri mizi sedimo trije,
četrta je naše gorje.
Prihaja pa nikdar ne pride,
odhaja, nikdar ne odide.*

Teško si predstavljam bolj pretresljivo izpoved ob izgubi devetnajstletnega sina, ki je tvoji družini nasilno zaznamovala nadaljnje življenje. Poezija ti je bila tudi v tem primeru v oporo?

Zadrega ob tvojem vprašanju ni nič manjša od stiske, v kateri se znajdem, kadar naj bi zapisal karkoli o tem. Neizogibno se skoraj vsakokrat obnovi vseh dvajset let, ki sva jih z ženo preživela z njim, tudi tisti meseci pričakovanja, ki je napolnjevalo dušo in tesen prostor najinega prvega doma (vlažne kletne sobe z nizkim oknom, dovolj prostorne za najlepše sanje).

Kako pisati in čemu? Povedati, ne da bi govoril? In dejansko sem umolknil za dolgo. Spočetka, verjetno sta minila leto in dan, ko me je neizprosnost

vsakdanjega utripa prebujala iz otrplosti, me je bilo sram že same misli, da bi vzela v roke svinčnik. (Svoje osnutke sem zmeraj najprej zabeležil s svinčnikom, popravil in dopolnil s peresom in šele nato pretipkal.) Potem spoznaš, da je pisanje, tudi pisanje o tem, tvoja usoda, tvoje prekletstvo in odrešitev ali, brez velikih besed, nekaj, čemur se ne moreš izogniti.

Grebeš v svojo rano in s strahom izbiraš izraze, da bi povedal samo to, kar smeš povedati, in da bi povedal tako, kot moraš povedati. V nikakršno olajšanje ti ni, da še med slovenskimi pesniki nisi sam s tem grozljivim bremenom. Tu ti nihče ne more pomoči. Pred Malarmejevimi verzmi stojiš kot pred Peruginovo sliko, podobi njunih sinov ne omilita tvoje bolečine. Vse jo samo obnavlja in pogloblja.

Kadar te obišče drugi sin, ki zori v moža, se nenadoma ob njem utelesi podoba tistega, ki je v času obstal. In če ti je dana milost, da imaš vnuka, razbiraš v njegovi milini, v njegovem poskakovanju, v njegovem žuborenju podobnosti in sorodnosti, ki ti grenijo trenutke iskrive sreče, obenem pa jim dajejo dimenzijo globine in enkratnosti. Tvoje življenje prežema zavest minevanja, ampak v bežečem trenutku okušaš slast neponovljivosti. Z delom življenja, za katerega si prikrajšan, podaljšuješ njegovo. Ko da jemlješ iz svoje oljenke in prilivaš v tisto, ki so ji po krivici natočili premalo.

Ne vem, če je prav, da ti to pravim. Sicer pa mislim, da ni problem v komentarju, ampak v verzih, ki jim je namenjen. Ob njih moram znova in znova premagovati pomisleke in zadržke.

Tvoja poezija je bila v kritičnih refleksijah sprejeta praviloma ugodno vse od prve pesniške zbirke *Morje brez obale* (1963). Ti je takšna odzivnost pomenila spodbudo?

Mislim, da ne, čeprav ne morem preceniti, kako bi reagiral, ko bi bil sprejem drugačen. Res pa je tudi, da narava moje poezije ni takšna, da bi smel pričakovati hrupen odziv. Navsezadnje sem diplomiral iz primerjalne književnosti in vem, kaj je kaj in kaj se spodobi.

Vsakdo med nami ima svoj imperativ in jaz pač sledim svojemu. Sicer pa: kaj je lepota? Prijatelj Kramberger je na zavihku moje prve knjige med drugim zapisal: »*Marsikaj na svetu je lepo: glavna ulica velemesta v soboto zvečer, toda tudi motno sijoča intarzija v mehki svetlobi kmečkega okna; razredčena dekorativnost, a tudi zgoščeno vzdušje; obilje in kaos senzacij, a nič manj doživeta zaključnost.*«

Tako se pač opredeljuje vsak po svoje. Pri branju in pisanju. V enkratni in neponovljivi slasti bežečega trenutka.

Včasih pa me kljub vsemu obide, da bi mi bila večja spodbuda ostra negativna ocena, ko bi le bila resno zastavljena in poglobljena, saj po svoji na-

ravi sem (bil) tak, da bi nanjo odgovoril z večjo premišljenostjo in zagnanostjo v delu. V kritičkem brezvetrju zadnjih desetletij pa bi pričakanje česa podobnega že mejilo na bogoskrunstvo.

Ob osrednjem pesniškem snovanju si gojil (in seveda še) tudi bolj namenski zvrsti, poezijo za otroke in besedila za popevke zlasti v »zlatih« šestdesetih. V programu Radia Slovenija se še vedno kdaj slišijo tvoji verzi kot npr. »Tako ostajamo otoki, bela jadra grejo mimo nas...« Morje, Mediteran, mladostna leta so tudi v teh zvrsteh našla svoj prostor in kar je kar malo absurdno, zlasti z besedili za popevke si bil deležen večje popularnosti kot pesnik, mislim pa na posebno oddajo, ki so ti jo namenili na TV. Kaj meniš o zamenjavi vrednostnih meril v današnjem duhovnem obzorju?

No, najprej to, da oddaja o pesniku verjetno že še pride, kolikor ni v slovenski zavesti ne Miroslav Košuta, ampak celotno zamejstvo odpisano, česar ta hip ne bi mogel trditi. Izkušnje pa nam narekujejo, da moramo biti glede vremenskih napovedi v slovenski politiki karseda previdni.

Tudi ne kaže zapirati oči pred dejstvom, da so vrednostna merila, kolikor sploh še kje naletimo nanje, postavljena na glavo, česar pa ne bi utemeljeval z navedenim primerom. Navsezadnje je bila tista celo uro ali več trajajoča oddaja o piscu popevk pripravljena v ciklusu, s katerim je slovenska televizija slavila samo sebe ob jubileju in izkoristila rastoče zanimanje za popevke šestdesetih let. V tistem času, v drugi polovici desetletja, in po premoru, ki je sledil odhodu v Trst, še leta 1972, pa sem bil med najuspešnejšimi pisci besedil, nekajkrat zmagovalec festivala Slovenska popevka in vrste drugih nagrad (tudi v Opatiji), trikrat ali štirikrat nagrajen za najboljši tekst, in to v času, ko je bil prvi med avtorji Gregor Strniša, ob njem Makarovičeva pa Taufer, Grafenauer in celo Vurnik. Tega ne moreš zanikati, ker narod naš dokazuje hrani.

Sam v svoj kurikulum ne bi vključeval popevk. Ker pa si se ti obregnil obnje, mi ni težko priznati, da sem se jim posvetil z zavzetostjo, kot vsemu, česar sem se kdaj lotil, s profesionalno strogostjo in veščino. Tako kot gledališkimi songom. Tako kot poeziji za otroke. Le da ta je bila (in je) deležna tudi vse moje ljubezni, ker mi je nudila (in mi nudi) veliko osebno zadovoljstvo, predvsem zaradi bralcev, ki jim je namenjena.

Z dramatiko si seveda živel v gledališču in jo tudi pisal. Tematsko se večinoma veže na dokumentarno gradivo (*Tri igre za glas, Rižarna*, skupaj s Filibertom Benedetičem), fantazijsko bolj sproščeni sta mladinski igri *Štirje fantje muzikantje* in *Vitez na obisku*. Te morda ni prevzela kakšna aktualna, eksistencialna tema, vezana na slovenstvo v Trstu?

Ne, nikdar. Niti za hip. S tem seveda ni rečeno, da se to ne bi lahko zgodilo v prihodnje, kar pa močno dvomim. Preveč sem bil sredi arene, če naj si sposodim Cankarja, preveč sem bil osebno prizadet in brez možnosti, da si zagotovim nujno distanco.

Pa tudi predolgo sem bil za kulisami, preveč videl. Pri pisanju *Viteza na obisku* mi je naenkrat zmanjkalo zaleta, ko sem pomislil, kdo bo to igral. Zgledal sem nekaj obrazov, zdelo se mi je, da slišim pripombe, in zagon je uplahnil. Občutek imam, da je možno ugotoviti, na kateri strani, v katerem prizoru se je to zgodilo. In mi je, kakor da še zdaj čutim bodljaj tistega trenutka, ko se je nehal prosti let fantazije in je prevladal hlad pritlehnosti. Da sem le prišel do konca, se moram zahvaliti Jožetu Babiču (ki mi je igro tudi naročil) in njegovemu spodbujanju in spodbujanju mojih pomislekov.

Potem je tu še režiser s svojim videnjem in zahtevami, skratka: uprizoritev dramskega besedila je kolektivna stvaritev in avtor je samo eden od členov v nastajanju predstave, vse redkeje najpomembnejši. Jaz pa sem velik individualist. Kot pesnik napišem, kar napišem, in tako je objavljeno (če mi objavijo), tako preberejo (če preberejo), tako ostane (in po malem rjavi).

No, z vsem tem hočem le diskretno povedati, da za kakšno krvavo resno in aktualno dramatiko očitno nimam talenta.

Življenje in ustvarjanje Slovencev v Italiji že od nekdaj spremljam s posebnim zanimanjem in pozornostjo zaradi specifične situacije, zaradi njihove odprtosti in širine, v šestdesetih in sedemdesetih letih so bile v repertoarju SG Trst na sporedu igre, ki jih v Sloveniji nisi mogel pričakovati. Zlasti zaradi njihovega (vašega) obstoja/obstajanja v drugačnem kulturnem in jezikovnem okolju. Odkar pa je ponovno vključevanje v Evropo postal v Sloveniji politični rondo, me eksistenca Slovencev v Italiji, Avstriji in tudi v Porabju zanima prav s tega zornega kota, saj se utegne zgoditi, da bo njihova (vaša) izkušnja dobrodošla za prilagoditev slovenske nacije tem in takšnim razmeram. Tema je seveda široka in odprta, pa tudi vloge Kasandre ne prevzemam. Pa vendar: kako se da živeti z dvojezičnostjo, v razmerju s kulturno močnejšim narodom in kar še sodi zraven?

Predaleč bi me zaneslo, ko bi se prepustil tvoji trditvi o repertoarni širini Slovenskega gledališča v Trstu. Spomniti se velja le, da je temelje povojne dejavnosti postavil Ferdo Delak, kmalu potem pa je prevzel umetniško vodstvo Jože Babič – in mislim, da je že s tem povedano vse. Pred drugimi slovenskimi gledališči je naše, ob vsem hudem, imelo neprecenljivo prednost, da je imelo svoj domicil v drugačnem družbenem okolju, čeprav je veliko nastopalo tudi v matični domovini. Prednost, ki je nisem smel zapraviti

ne v sedemdesetih ne v osemdesetih letih, ko je kljub odločno spremenjenemu ozračju v domovini še zmeraj bila prednost. Ko sem se odločil za Kristanovega Kata Vrankoviča, so me ljubljanski prijatelji gledali prav pomilovalno, uspelo pa nam je pripraviti imenitno predstavo, ki jo je naše občinstvo sprejelo z velikim zadovoljstvom in prizadetostjo, medtem ko na drugi strani meje ni mogla imeti nikakršnega odmeva. In če je bil Mrak že igran na ljubljanskem odru, smo ga mi uprizarjali po cerkvah (tudi na Koroškem in v Ljubljani), samo v Trstu pa smo si lahko privoščili Stanka Majcna in tako naprej, tja do začudenja patrov na Brezjah, ko nam je na trgu pred cerkvijo uspelo uprizoriti Slehernika.

Odprtost je Trst izžareval tudi v literaturi in pisanju ob njej, kjer sta izstopala Pahor in Rebula, ne le v zvezi s Kocbekovo afero. Ob vsem tem in podobnem seveda ni mogoče mimo ugotovitev o drugačnem družbenem okolju, širokem obzorju, svežilnih kulturnih tokovih, sožitju, večjezičnosti in vsem tem, kar je temelj evropskega združevanja.

O tem, o Evropi in združevanju, pa imam svoje mnenje, ki ga mislim previdno ohraniti zase. Mnenje, ki bi bilo precej različno, ko ne bi bilo vseh Slovencev komaj za dobro mesto brez pretiranega zaledja in ko bi vedel, da bojo (da bomo) stopili v Evropo pokončno, kot ponosen narod s svojo kulturo in zgodovino. Kot družina posameznikov, ki ponujajo svoj um in svoje roke, svojo prilagodljivost in trdoživost, nikdar in nikomur duše in korenin. Dogajanje zadnjih let v matični domovini pa se mi zdi, da priča o vsem prej kot o rasti in samozavesti, suverenosti in trdnosti. Morda mi tisto moje povečevalno steklo izkrivlja resnico, morda so moje oči utrujene ali pa je srce potrebno prevelike doze optimizma.

Dvojezično lahko živiš povsem normalno v normalnem okolju z normalnimi ljudmi. Tudi v razmerju s kulturno močnejšim narodom, če je resnično kulturnen. Problem je, kje najti ene in drugega. Takšnega sosodstva pač nimamo in močno dvomim, da bi si ga na tem prepisnem območju lahko omislili, tudi ko bi si ga lahko izbirali po mili volji. Pa saj se zanj tako in tako ne bi znali dogovoriti, če sodim po dogovarjanju o vseh drugih temeljnih odločitvah za prihodnost slovenskega naroda in suverene slovenske države.

Obletava me misel, da je bil Trst v času svojega razcveta praktično že nekakšna današnja teoretična Evropa v malem. Živel je obilno, vsestransko prosperiral, gradil, se širil, nalagal v floto, banke in zavarovalne družbe, bil je na stežaj odprt vsem božjim in hudičevim. Domorodci enega in drugega plemena pa so zganjali svoje nacionalistično obredje in si grenili dni od jutra do večera. V tem stoletju se stvari niso mogle zasukati na bolje. Smemo utemeljeno pričakovati, da bomo v novem tisočletju dihali drugačen zrak? Močno dvomim. Čeprav se po mojem globokem prepričanju sovražnik ne skriva več za sosodovim plotom, temveč ždi v svetleči se škatli, h kateri se-

damo z zaupanjem in pričakovanjem. Po vsej verjetnosti se premalo zavedamo, da nam najhujši sovražnik streže po življenju prav iz njenega mežikajočega utripa.

Sanja o suvereni Sloveniji se nam je morda utelesila prav zadnji hip, da bojo zanamci (če jih bo kaj naše krvi) lahko o njej brali na internetu. V katerem jeziku?

Generacijske razdvojenosti (različnosti) znotraj slovenske skupnosti v Italiji bi se dotaknila le bežno. Opiram se na polemične zapise Aceta Mermolje in Borisa Pahorja v Primorskem dnevniku lani glede odnosa do italijanske kulture. Kaj meniš o tem?

Ko bi se nameraval vplesti v njun dialog, bi to storil med polemiko. Pa nisem imel ne časa ne razloga. Zato bi rekel le, da je Ace Mermolja med mlajšimi nedvomno naš najbolj luciden mislec, medtem ko Boris Pahor, nestor slovenskih polemikov, preseneča in navdušuje že s svojo življenjsko silo in radoživostjo.

Vsekakor se mi ne zdi, da gre (ali je šlo) za generacijsko razdvojenost skupnosti, ki jo lahko občutimo v marsičem drugem, ampak preprosto za dve povsem različni, svetovnonazorsko opredeljeni pojmovanji odpiranja manjšine in sožitja z večinskim narodom ter presoji dejanskih nevarnosti za preživetje slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Kakšne načrte imaš za obvladovanje prehoda v pokoj?

Ni pričakovati, da bi po dobrih dveh desetletjih neprekinjenega vodenja ustanove, kakršno je gledališče, nekega jutra kot z nožem odrezal in se preoblekel v novo kožo. Gotovo ne kaže na to niti pomisliti, če je to gledališče številčno skromne narodnostne skupnosti in torej po sili razmer v vseh resorjih podhranjeno. Zato smo se z upravnim svetom in Markom Sosičem, naslednikom, dogovorili za postopno predajo, zaradi česar mi ta hip še ni znan tisti hip: ko bom vzel nož in odrezal. Kaj in kako bom počel potem, se bom odločil, ko se bom nagledal morja in napil Krasa do popolne stregnjenosti. Zanimaril sem ju. Zanimaril sem se.

Hvala, dragi Miroslav.

Vprašanja postavil France Vurnik